

жорсткая сацыяльная іерархія, перавага аграрнага ўкладу, а таксама дамінаванне дзяржаўных і калектыўных інтарэсаў над індыўдуальнымі былі неад’емнымі рысамі традыцыйнага грамадства Усходу. Але паступова сюды сталі пранікаць еўрапейскія ідэалы і каштоўнасці. Яны паклалі пачатак ломцы традыцыйных адносін і ініцыявалі працэс мадэрнізацыі грамадства.

1. Ахарактарызуйце традыцыйнае грамадства Усходу. Аформіце свой адказ у выглядзе сінквейна.
2. Назавіце формы ўмоўнага землеўладання ў краінах Усходу ў ранні Новы час. У чым іх асаблівасці? Адказ аформіце ў выглядзе табліцы.
3. Вызначце асаблівасці пазямельных адносін, што склаліся ў Японіі.
4. Выкарыстоўваючы тэкст пункта «Асноўныя палітычныя цэнтры на Усходзе: Асманская імперыя (Турцыя), Індыя, Кітай і Японія», назавіце асаблівасці ўсходняга феадалізму. Чым ён адрозніваўся ад заходнееўрапейскага феадалізму? Аформіце свой адказ у выглядзе схемы (ментальнай карты, гекса).
5. Як змянілася кітайская мадэль кіравання з усталяваннем маньчжурскага панавання?
6. Назавіце не менш чым два станючыя аспекты палітыкі самаізаляцыі Кітая і Японіі. Вызначце адмоўныя бакі гэтага працэсу. Растлумачце свой адказ.
7. Выкарыстоўваючы храналагічную табліцу ў пачатку раздзела, назавіце па тры галоўныя падзеі гісторыі Індыі, Кітая, Японіі і Асманскай імперыі ў XVI–XVIII стст. Пры дапамозе калекцыі віртуальных музеяў і іншых рэсурсаў сеткі інтэрнэт падбярыце да іх ілюстрацыі. Вызначце, як гэтыя падзеі паўплывалі на ход гісторыі.

§ 31. Каланіялізм у Азіі і Афрыцы

Каланіялізм — гэта «цывілізатарская» місія або падпарадкаванне і разрабаванне скораных краін?

Дзе з’явіліся першыя калоніі? Каланіяльныя ўладанні якіх дзяржаў былі самымі вялікімі ў Новы час? Якімі сродкамі ўлады Кітая і Японіі спрабавалі прадухіліць экспансію еўрапейцаў? (Гісторыя Старажытнага свету, 5 клас; гісторыя Новага часу, 7 клас; § 23 гэтага дапаможніка)

Сутнасць паняцця «каланіялізм». У пачатку XVI ст. такія падарожнікі, як Калумб, наўрад ці ўсведамлялі, што яны паклалі пачатак новай эры ў гісторыі Еўропы і ўсяго свету. Дзякуючы Вялікім геаграфічным адкрыццям еўрапейцы пачалі даследаваць новыя землі, завязваць гандлёвыя адносіны з аддаленымі куткамі зямлі. Яны засноўвалі паселішчы, пашыралі ўплыў еўрапейскай культуры, знаёмілі іншыя народы са сваімі навуковымі ведамі і тэхналагічнымі

дасягненнямі. Паступова жыхары Еўропы ўцягвалі ў арбіту свайго ўплыву ўвесь свет. Аднак не заўсёды гэты працэс меў мірны характар. Перад ваеннай магутнасцю еўрапейцаў традыцыйныя грамадствы Азіі, Афрыкі і Амерыкі ўстаяць не маглі.

Для карэннага насельніцтва Цэнтральнай і Паўднёвай Амерыкі прыход еўрапейцаў абярнуўся частковым знішчэннем. Вялікія цывілізацыі майя, ацтэкаў і інкаў былі поўнасцю скораны іспанскімі заваёўнікамі, якія пачалі ствараць новыя палітычныя і сацыяльныя інстытуты на еўрапейскі ўзор. У Азіі і Афрыцы, дзе мясцовыя дзяржавы маглі аказаць прышэльцам дастойнае супраціўленне, еўрапейцы сталі ўмешвацца ў палітычнае і эканамічнае жыццё гэтых грамадстваў, паступова ўзмацняючы свой уплыў.

У пагоні за рэсурсамі і новымі рынкамі збыту сваіх тавараў еўрапейцы навязвалі іншым народам выгадныя для сябе гандлёвыя адносіны. Яны імкнуліся ўзяць пад кантроль мясцовыя палітычныя эліты, а нярэдка звярталіся і да зброі. Усталяванне гандлёвай манаполіі і палітычнае дамінаванне, разрабаванне рэсурсаў скораных народаў і стварэнне каланіяльнага апарату кіравання для абслугоўвання еўрапейскіх інтарэсаў сталі адметнымі рысамі еўрапейскай палітыкі, вядомай як *палітыка каланіялізму*.

У якасці прычын каланіяльнай экспансіі могуць быць названыя зразумелае жаданне еўрапейцаў даследаваць свет, спазнаваць невядомае, імкненне дзяржаў Еўропы да абагачэння, усталявання больш хуткіх і танных гандлёвых шляхоў, імпарту рэдкіх заморскіх тавараў, да славы, у тым ліку ваеннай славы заваёўнікаў, а таксама нацыянальны гонар еўрапейцаў, іх жаданне распаўсюдзіць на іншыя кантыненты сваю веру і свой лад жыцця.

Гандлёвая экспансія еўрапейскіх дзяржаў. Прыкладна да сярэдзіны XV ст. гандаль еўрапейцаў з Усходам знаходзіўся ў руках генуэзскіх і венецыянскіх купцоў. Канцавымі яго пунктамі былі парты Крыма, Канстанцінопаль у Еўропе, Антыёхія і Бейрут на Блізкім Усходзе, Александрыя і Трыпалі ў Афрыцы. Там купцы абменьвалі еўрапейскія тавары на прыправы (гваздзіку, карыцу, мускатны арэх) і прадметы раскошы. У эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў партугальцы даведаліся пра золата, якое паступала на азіяцкія рынкі з Цэнтральнай Афрыкі з караванным гандлем праз Сахару. Не дзіва, што партугальскі прынц Энрыке Мараплавец актыўна спансіраваў экспедыцыі ў Афрыку. Так Партугалія пачала скараць заходняе ўзбярэжжа гэтага кантынента і актыўна ўключылася ў гандаль рабамі. Адкрыццё мыса Добрай Надзеі паклала пачатак пранікненню партугальцаў у краіны Азіі праз Індыйскі акіян.

Пасля першага плавання Васка да Гамы ў Індыю партугальцы рэгулярна выпраўлялі туды марскія экспедыцыі. Паступова гандлёвая імперыя Партугаліі ўключыла ў сябе шэраг азіяцкіх тэрыторый. На працягу ўсяго XVI ст. у гэтай дзяржаве практычна не было еўрапейскіх сапернікаў у Азіі.

Усюды, дзе партугальскія гандляры засноўвалі факторыі, іх суправаджалі хрысціянскія місіянеры. Апошнія не толькі прапаведавалі вучэнне Хрыста мясцовым жыхарам, але таксама займаліся вывучэннем мясцовых моў і культур. Аднак галоўнай мэтай каланізацыі заставаўся гандаль. Партугальцы былі зацікаўленыя галоўным чынам у прыправах, якія еўрапейцы выкарыстоўвалі для захоўвання мясных прадуктаў. Партугальскія судны дастаўлялі перац з Індыі, карыцу з Кітая, гваздзіку і мускатны арэх з Інданезійскага архіпелага.

Як вы думаеце, чаму галоўнай мэтай каланізацыі заставаўся гандаль?

Пачатак тэрытарыяльных захопаў і ўтварэнне калоній. Партугалія вельмі хутка перайшла ад гандлёвай экспансіі да сілавой палітыкі і ўтварэння каланіяльных уладанняў у Азіі.

У 1508 г. віцэ-каралём партугальскіх уладанняў у Індыі быў назначаны адмірал Афонса д'Альбукерке. На працягу шасці гадоў ён бязлітасна выбудоўваў партугальскую гандлёвую імперыю. Вядома, яму не заўсёды шанцавала. Напрыклад, ён не змог поўнасю перакрыць венецыянскі гандаль з Егіптам па Чырвоным моры. Гэта тлумачылася тым, што партугальцы пацярпелі паражэнне пры ўзяцці порта Адэн, размешчанага каля ўваходу ў Чырвонае мора. Аднак д'Альбукерке завалодаў крэпасцю Гоа (заходняе ўзбярэжжа Індыі) і іранскім портам Армуз каля ўваходу ў Персідскі заліў. Што яшчэ больш важна, д'Альбукерке ўзяў Малаку — багаты гандлёвы горад у Малакскім праліве, што запірае ўваход у Індыйскі акіян з усходу. Кантралюючы Малакскі праліў, партугальцы разлічвалі не дапусціць пранікнення іншых еўрапейскіх краін на Інданезійскі архіпелаг.

У Малацы ж партугальскія мараплаўцы і гандляры ўпершыню сустрэліся з кітайцамі. Прывабленыя кітайскім шоўкам, атласам і фарфорам, партугальцы накіраваліся далей на ўсход. Дынастыя Мін, што правіла ў той час у Кітаі, імкнулася ізалявацца ад знешняга свету і абмяжоўвала гандаль. Таму да сярэдзіны XVI ст. партугальцы маглі гандляваць толькі ў Макаа, астатнія еўрапейцы — толькі ў горадзе Гуанчжоу.

У 1542 г. у час шторму партугальскі карабель збіўся з курсу і знайшоў паратунак на востраве Танэгасіма (Японскія астравы). У 1580 г. у Японію прыбылі і іспанцы. Так еўрапейцы пачалі гандляваць з Японіяй.

Аднак акрамя агнястрэльнай зброі ў еўрапейцаў было мала тавараў, якія маглі б зацікавіць кітайцаў і японцаў. Апроч таго, мясцовыя ўлады насцярожана ставіліся да чужаземцаў. Бо ім было вядома аб партугальскіх і галандскіх захопах на Інданезійскім архіпелагу і ў Індыі.

Адносіны сталі нацягнутымі таксама з-за дзейнасці хрысціянскіх місіянераў, якія з'явіліся разам з еўрапейскімі купцамі. Спачатку кітайцы і японцы

ставіліся да іх цяргіма. Пры двары вядомага аб'яднальніка Японіі Таётомі Хідэёсі ўжо былі хрысціяне. У Кітаі італьянскі місіянер-езуіт Матэа Рычы быў нават дапушчаны ў імператарскі палац. Эрудыцыя і веды знакамітага італьянца прыцягнулі ўвагу Сюй Гуанцы, праслаўленага вучонага і чыноўніка дынастыі Мін. У 1603 г. Матэа Рычы пераканаў яго хрысціцца. Дзякуючы гэтаму саюзу Рычы змог паказаць сувязь паміж хрысціянствам і навукай, якую выкарыстоўваў у якасці доказу высокага ўзроўню развіцця еўрапейскай цывілізацыі.

Вядомы нямецкі езуіцкі місіянер і астраном Адам Шаль фон Бель правёў большую частку свайго жыцця ў Кітаі. Пры дынастыі Мін ён прыняў удзел у рэформе кітайскага календара і нават стаў саветнікам другога імператара дынастыі Цын.

Аднак пазней мясцовыя правіцелі запозрылі, што місіянеры выступаюць саюзнікамі замежных гандляроў, якія захопліваюць чужыя землі сілай зброі. У 1636–1639 гг. былі агучаны ўказы сёгуна, якія забаранілі еўрапейцам наведваць Японію. Толькі галандцы маглі пасылаць адзін карабель у год для абмежаванага гандлю ў порце Нагасакі.

У пачатку XVII ст. пачалося ўзвышэнне Галандыі, якая ў хуткім часе захапіла большую частку партугальскага Усходу. У 1602 г. была заснаваная галандская Ост-Індская кампанія. Ад імя галандскіх улад яна атрымала права назначаць губернатараў, будаваць форты, заключаць дагаворы з мясцовымі правіцелямі. Штаб-кватэра галандскай Ост-Індскай кампаніі з 1607 г. размяшчалася на во-

страве Ява, які стаў цэнтрам галандскага гандлю з Усходам. На Яве пачалі вырошчваць каву. Галандцы вывозілі яе ў свае амерыканскія ўладанні. Адсюль жа яны гандлявалі з Кітаем, Японіяй, Індыяй і Персіяй.

Галандцы здолелі выцесніць з Паўднёва-Усходняй Азіі канкурэнтаў — партугальцаў і англічан. Пасля гэтага англічане засяродзілі ўвагу на Індыі.

Айцец Адам Шаль фон Бель, немец, мандарын першага рангу. Ілюстрацыя з кнігі Афанасія Кірхера. 1667 г.

Якія дэталі партрэта паказваюць на зацікаўленні Адама Шаль фон Беля? Як мастак адлюстравваў змяшэнне еўрапейскай і кітайскай культур?

Яшчэ адным важным гандлёвым пунктам галандцаў на Усходзе ў XVII ст. быў Кейптаун — горад на самым поўдні афрыканскага кантынента, заснаваны ў 1652 г. Нягледзячы на тое што ў 1806 г. гэтая калонія стала брытанскай, нашчадкі галандскіх перасяленцаў і французскіх бежанцаў-гугенотаў жывуць там дагэтуль.

Сапраўды паспяховай у XVII—XVIII стст. на Усходзе стала палітыка Вялікабрытаніі. У 1600 г. лонданскія купцы стварылі англійскую Ост-Індскую кампанію (перайменаваная ў Брытанскую ў пачатку XVIII ст.), якая засяродзіла асноўную ўвагу на Індыі. Яны набылі вялікія парты: у 1639 г. — Мадрас (сучасны Чэнаі), а ў 1661 г. — Бамбей (сучасны Мумбаі).

Аднак Індыя прываблівала не толькі англічан, але і французцаў. Пасля аслаблення дзяржавы Вялікіх Маголаў у Індыі паміж брытанскай і французскай Ост-Індскімі кампаніямі пачаліся ўзброеныя сутыкненні за гандлёвы ўплыў у рэгіёне. Спачатку французам спадарожнічаў поспех, аднак у выніку Сямігадовай вайны (1756—1763 гг.) уладаркай Індыі стала Англія.

Пры дапамозе карты «Вялікія геаграфічныя адкрыцці» вызначце, якія рэгіёны да канца XVII ст. былі захоплены еўрапейскімі дзяржавамі і ператвораны ў калоніі.

З дагавора англічан з правіцелем Бенгаліі Джафр Алі-ханам (1757 г.)

Арт. 2. Ворагі англічан — мае ворагі, незалежна ад таго, індыйцы яны ці еўрапейцы.

Арт. 3. Уся маёмасць і факторыі французцаў у правінцыях Бенгаліі — «Раі народаў», Біхары і Арысе застануцца ў валоданні англічан, і я ніколі больш не дазволю французам сяліцца ў якой-небудзь з гэтых трох правінцый.

Арт. 4. У выглядзе кампенсацыі за страты, панесеныя англійскай [Ост-Індскай] Кампаніяй у час захопу і разрабавання Калькуты навабам [ранейшым правіцелем], і выдаткаў, выкліканых утрыманнем войскаў, я даю ёй 10 млн рупій. <...>

Арт. 9. Усе землі на поўдзень ад Калькуты і да Кальпі будуць належаць англійскай Кампаніі; усе службовыя асобы гэтых тэрыторый будуць знаходзіцца ў яе юрысдыкцыі...

Арт. 10. Заўсёды, калі я буду патрабаваць дапамогі ад англічан, я буду несці расходы па забеспячэнні прадастаўленых мне сіл.

У чым былі абавязацельствы правіцеля Бенгаліі і англійскай Ост-Індскай кампаніі? Чыя абавязацельстваў было больш і чаму? Што сведчыць аб саперніцтве еўрапейскіх дзяржаў у Індыі?

Праціборства дзвюх дзяржаў таксама мела месца і на Афрыканскім кантыненце. І тут Англію чакаў поспех: у XVIII ст. яна заняла вядучыя пазіцыі ў афрыканскім гандлі на поўдзень ад Сахары. Ужо з другой паловы XVI ст. англічане пачалі гандляваць афрыканскімі рабамі.

Гандаль рабамі. Гандаль рабамі не з'яўляўся чымсьці новым для краін Азіі і Афрыкі. Ён быў распаўсюджаны там яшчэ са старажытных часоў. З XIV ст. пастаянны паток афрыканскіх рабоў папаўняў рынкі Блізкага Усходу. Там іх выкарыстоўвалі як дамашніх слуг. Афрыканскіх рабоў можна было сустрэць нават у Еўропе. Аднак у Новы час гандаль рабамі набыў зусім іншыя маштабы. Асабліва моцнае ўздзеянне ён аказаў на жыхароў Афрыканскага кантынента.

Еўрапейскія экспедыцыі ў Афрыку практычна не ўплывалі на лад жыцця афрыканцаў, якія жылі ва ўнутраных рэгіёнах кантынента. Іншыя ўмовы склаліся на заходнеафрыканскім узбярэжжы.

Характар афрыканскага гандлю рабамі стаў мяняцца з прыходам на кантынент партугальцаў. На працягу другой паловы XV ст. партугальцы вывезлі тысячы афрыканцаў з заходнеафрыканскага ўзбярэжжа для багатых еўрапейскіх сем'яў.

Асабліва радыкальныя змены адбыліся з адкрыццём Амерыкі. З распаўсюджаннем плантацый цукровага трыснягу ў Паўднёвай Амерыцы і на Карыбскіх астравах асноўны паток афрыканскіх рабоў быў накіраваны ў Новы Свет. Спачатку еўрапейцы падключыліся да мясцовага афрыканскага гандлю рабамі, купляючы іх у абмен на золата, зброю, тканіны, медныя і жалезныя інструменты. Аднак з павелічэннем попыту на рабскую працу еўрапейцы сталі рухацца ўглыб кантынента.

Яшчэ адносна нядаўна гісторыкі лічылі, што ўвесь гандаль афрыканскімі рабамі знаходзіўся ў руках еўрапейцаў. Аднак высветлілася, што гэта не так. Актыўнымі пасрэдкамі ў еўрапейскім гандлі рабамі станавіліся мясцовыя правіцелі і купцы. Часта менавіта яны вызначалі цэны на рабоў і іх колькасць. Большасць афрыканскіх правіцеляў бачылі ў гандлі рабамі толькі сродак павелічэння сваіх даходаў.

Гандаль рабамі ў Афрыцы меў некалькі наступстваў. Ён разбураў жыццё сем'яў. Многія афрыканскія тэрыторыі абязлюдзелі. Афрыканскія супольнасці гублялі самых моцных і дужых людзей. Пастаяннае ўзрастанне попыту на рабоў прывяло да ўзмацнення ўнутраных ваенных сутыкненняў паміж афрыканцамі. Рэіды ўзброеных людзей на суседнія тэрыторыі ў мэтах захопу насельніцтва сталі звычайнай справай. Паступленне таных тэкстыльных тавараў з Еўропы прыводзіла да заняпаду мясцовай вытворчасці тканін і збяднення людзей.

А. Ф. Мілер, савецкі гісторык-усходазнавец

...Для любой каланіяльнай і залежнай краіны прычынамі страты незалежнасці з'яўляліся, па-першае, яе ўласная адсталасць і, па-другое, знешняя агрэсія, якая выкарыстоўвала гэтую адсталасць. Такім чынам, барацьба за пераадоленне сацыяльна-эканамічнай адсталасці з'яўляецца найважнейшай умовай аднаўлення сапраўднай незалежнасці любой заняволенай краіны.

Што, на думку вучонага, з'яўляецца найважнейшай умовай аднаўлення незалежнасці? Ці можаце вы назваць іншыя неабходныя ўмовы?

Еўрапейскі каланіялізм у Азіі і Афрыцы меў аддаленыя наступствы. З аднаго боку, ён шмат у чым палегчыў еўрапейцам стварэнне матэрыяльнай базы для развіцця капіталістычных адносін. З каланіяльнай палітыкай ва ўсходнія грамадствы сталі пранікаць новыя ідэі, сацыяльныя і палітычныя інстытуты, адбываўся культурны абмен. Пачала фарміравацца адзіная сусветная цывілізацыя. З іншага боку, палітыка каланіялізму нярэдка суправаджалася знішчэннем мясцовага насельніцтва, пашырэннем гандлю рабамі, стратай самастойнасці дзяржаў Усходу.

1. Ахарактарызуйце палітыку каланіялізму ў форме сінквейна.
2. Вызначце прычыны, якія падштурхнулі партугальцаў да экспансіі на Усход. Ахарактарызуйце каланіяльную палітыку Партугаліі.
3. Растлумачце, чаму менавіта Брытанія змагла ў далейшым стварыць самую вялікую каланіяльную імперыю на Усходзе.
4. Выдзеліце не менш чым тры наступствы гандлю рабамі ў Афрыцы.
5. Ахарактарызуйце каланіяльную палітыку еўрапейскіх дзяржаў на Усходзе з дапамогай ментальнай карты, схемы або гекса. Якія з'явы і падзеі вы дадалі ў схему? Чаму?
6. Прывядзіце прыклады ўплыву еўрапейскай каланізацыі на краіны і народы Азіі і Афрыкі.

§ 31-1

§ 31-2

§ 31-3

§ 32. Духоўнае жыццё і культура цывілізацый Усходу

Чаму Усход называюць светам кантрастаў?

Якія рысы японскага нацыянальнага характару адлюстраваны ў японскім мастацтве? Як кітайцы ўяўлялі сабе ўладкаванне Сусвету? Успомніце прычыны заняпаду жывапісу і архітэктуры Індыі ў Новы час. (Сусветная гісторыя, 7 клас)

Адносіны жыхароў Азіі і Афрыкі да еўрапейцаў. У Еўропе ў Новы час пачала распаўсюджвацца навуковая карціна свету, а свецкае светаўспрыманне адсутнула рэлігійнае. На традыцыйным Усходзе і ў Афрыцы рэлігія працягвала панаваць у свядомасці людзей. Яна не толькі аказвала вялізны ўплыў на сацыяльнае жыццё грамадстваў, але таксама вызначала іх духоўную і матэрыяльную культуру.

Пранікненне ў Азію і Афрыку еўрапейцаў у цэлым не змяніла рэлігійных уяўленняў мясцовага насельніцтва аб навакольным свеце. Тут еўрапейскі ўплыў